

CSÍZI ISTVÁN

A gersei Pethő család címerének változásai az évszázadok folyamán

A gersei Pethő család címere nem ismeretlen a címertannal foglalkozók, vagy éppen a művészettörténészek előtt. A család egyes címereit már korán közölték a vonatkozó szakmunkákban, az adományként nyert csaknem összes címerváltozatot pedig Ivan Bojnicic adta ki.¹ Újabban (nemcsak okleveles forrásokra támaszkodva) Rainer Pál tekintette át a címer fejlődését, változatait. Az első címereslevéllel (1507) – amely a művészettörténészek érdeklődését is felkeltette – legutóbb Szovák Kornél foglalkozott a Turul hasábjain.² Mindezek ellenére a címerbővítő oklevelek sorát a szakirodalom nem mutatta be hiánytalanul, és így a heraldikai tanulságok egy része is rejtve maradt. Ez persze számos magyar arisztokrata család címeréről elmondható, abban a tekintetben viszont kivételt jelentenek a gersei Pethők, hogy öt uralkodói címeradományt nyertek az idők folyamán – amellet, hogy a király háromszor is megerősítette az 1507-ben nyert címerüket. Ez mindenképpen ritkaság a 16–18. századi magyar heraldika történetében.

A Zala vármegyében honos gersei Pethő család a Nádasd nemzetségből szakadt ki. A család a középkorban jelentősebbnek számított a később komoly hírnevet szerző Nádasyknál is, és a 16–17. században is megőrizte pozícióját a magyar arisztokráciában. Őseiket a 13. századig ismerjük, a családot megalapító gersei Márk fia: Petőről az 1324–1376 közötti évekből vannak adatok.³ Őt ismert fia közül három megyés ispán volt, unokái közül pedig János zalai és vasi ispán két fia: László és Péter (Pető) ugyanennek a két megyének

az ispánságát viselte.⁴ László első felesége alsólimndvai Bánffy Anna, Péter (Pető) második neje pedig szeri Pósa Katalin volt: ez az arisztokrácia magasabb köreibé való betagozódásukra utal. Ugyancsak Lászlótól és Pétertől származik a család két ága. Mindkettejük leszármazói viseltek országos főméltóságot. László fia: Miklós lovász-, majd pohárnokmester,⁵ Péter fia: János pedig ajtónállómester volt.⁶ Ennek ellenére a Jagelló-korban Pethő Jánosnak nem sikerült bekerülnie a zászlósorak közé, és így más módon kellett megszilárdítania helyzetét. 1505-ben ugyan ajtónállómesterként a bárók között foglalt helyet az országgyűlésben, de nemsokára Zala megyének a királyi tanácsba küldött köznemesi ülnökei között találjuk,⁷ miközben előbb Anna királyné, majd a királyi gyermekek udvarmestere volt, 1518-ban pedig már a bárókkal együtt tanácskozók között szerepelt.⁸

János testvére, György nem viselt komolyabb tisztségeket. Leszármazói (a 15. század első felében leágazó horvátországi ág mellett) a család harmadik, Magyarországon köznemesi állapotban maradt ágát alkották, amely a 17. században halt ki.⁹ (II.) János fia, (III.) János viszont végérvényesen beemelte leszármazóit az – immár új – főrendek közé. Apja kapcsolatainak köszönhetően Mária királyné udvarában nevelkedett, majd katonai pályára lépett és előbb V. Károly, majd I. Ferdinánd seregeiben szolgálva tűnt ki vitézségével.¹⁰ De otthonosan mozgott a bécsi udvarban is: pohárnok volt. Nem csoda,

¹ *Ivan von Bojnicic*: Der Adel von Kroatien und Slavonien. In: Johann Sienmayer's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. IV/13. Nürnberg, 1899.

² *Rainer Pál*: A Nádasy, valamint a rokon Nádasy Darabos és Gersei Pethő családok címerei az idők folyamán. *Veszprémi Történelmi Tár*, 2 (1989) 114–124.; *Szovák Kornél*: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa. *Turul*, 83 (2010) 97–103. (az oklevél szövege: 100–102., magyar fordítása: 102–103., fényképe: 112–113., 114.).

³ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. [Reprint: 1995 – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom] 847–850.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Bp., é. n. [2004] (Arcanum DVD Könyvtár IV.) Nádasd nem, 3.: Pető (gersei) – Középkori birtoklásukra, ill. a család középkori történetére ld. *Feiszt György*: Fejezetek a gersei Pető család történetéből. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. (Szerk. Halász Imre.) Zalaegerszeg, 1986. (Zalai Gyűjtemény 25.) 77–91.

⁴ *Engel P.*: i. m. Nádasd nem, 3.: Pető (gersei); *Molnár András*: Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 245.

⁵ *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. (Történeti statisztikai kötetek) 122., 123., illetve 138., 139.; *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 122. (1988) 206.

⁶ *Fügedi E.*: i. m. 159.

⁷ *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. (Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc.) Bp., 1984. 263 (27. jegyz.)

⁸ *Kubinyi A.*: A királyi tanács i. m. 267. 59. jegyz., *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 206.

⁹ *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868. IX. 259. – az ott közölt családfának adatai (különösen a 17. század második felére vonatkozóak) nem egészen pontosak, ld. alább.

¹⁰ Életrajzi adatait ld. *Pálffy Géza*: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.

hogy házat is tartott fenn Bécsben, ráadásul felesége révén is az osztrák arisztokráciához kötődött.¹¹ Udvari kapcsolatai és katonai szolgálata pedig már 1549-ben meghozta számára (és általa testvérei számára) a bárói címet.¹² 1553-ban Sopron vármegye főispánja és soproni kapitány lett,¹³ 1561-ben pedig a országos főméltóságok közé is bekerült, mint főkamárás.¹⁴ Mindeközben folyamatosan részt vett a végvidéki harcokban, és ennek eredményeként előbb kassai (1557–1559), majd komáromi (1563–1566) főkapitány lett.¹⁵ Birtokgyarapításai közül elsősorban a Zemplén vármegyei Sztropkó uradalma számított jelentősnek.¹⁶ A család további sorsát nagyban befolyásolta ez a birtokszerzés, ugyanis János leszármazói ezután Felső-Magyarországon telepedtek meg, amint azt házassági kapcsolataik és hivatali tisztségeik is mutatják. Pethő János mindezekon felül az uralkodónál is kegyben állt, amit az is jelez, hogy 1572-ben címerbővítésben részesült.¹⁷ Eredményes pályafutását utódai nem tudták megismételni. János fiai közül Gáspárnak ugyan születtek gyermekei ruszkai Dobó Krisztinától,¹⁸ a családot viszont ezek közül csak István vitte tovább. Ő előbb Bocskai oldalán vett részt az erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes felkelésében, de röviddel utóbb (1608) királyi tanácsos lett,¹⁹ és a Forgách Zsigmond vezette erdélyi vállalkozás során esett el 1611-ben.²⁰ István nevű fiától négy generációra terjedően származott le a család, de a közéletben jelentősebb szerepet egyik tagja sem játszott. Sajátos módon a század közepéig igaz ez István másik fiára, Mihályra is, olyannyira, hogy fiának, Zsigmondnak 1666-ban kelt grófi diplomája meg sem említi közvetlen felmenőit, csupán a báróságot megszerző (III.) Jánosról szól.²¹ Zsigmond egyébként szintén elsősorban a katonai pályán érte el sikereit, amelyek a grófi cím megszerzéséhez vezettek. Hosszú ideig Ónod várának volt kapitánya, 1654–1672 között felső-magyarországi főkapitány-helyettes (e minőségében 1655-ben rövid ideig ő látta el a főkapitányi feladatokat is), majd 1658-ban és 1659-ben ténylegesen kinevezett felső-magyarországi főkapitány.²² 1659-ben elnyerte Zemplén vármegye főispáni székét,

1662-ben pedig már kamarásnak és királyi tanácsosnak, a következő évtől pedig aranysarkantyús vitéznek titulálják a kancellária által kibocsátott oklevelek.²³ Sajátos módon még 1666 első felében megvált a zempléni főispáni tiszttől, de 1670-ben adminisztrátorként ismét ő került a megye élére.²⁴ Feleségétől, böki Paczoth Annától született gyermekei északkelet-magyarországi familiákkal házasodtak: elsősorban a Perényi és Barkóczy családokkal. Ezáltal a gersei Pethő család grófi ága egész a 18. század második felében bekövetkező kihalásukig meghatározó familiája maradt a térségnek.

A 17. század közepén a család másik, horvátországinak nevezett ága is a főrendek közé került, szintén katonai érdekek alapján.²⁵ Rezi és elsősorban Tátika várának birtokosaként a Zala vármegyei elithez tartoztak, és az 1540-es évektől kezdve többen is alispáni tiszteket viseltek a családból.²⁶ A címszerző László katonai szolgálatát a harmincéves háború idején, a franciák és a svédek ellen kezdte a Habsburgok seregeiben. A magyar hadszíntérre kerülve Vázsonyó kapitánya lett, valamivel később pedig az ennél jelentősebb várnak számító Kiskomár élére került: ez utóbbi erősséget 1640-ben még sikeresen megvédte, 1664-ben azonban fel kellett adnia a túl-erővel szemben. A zalai végeken tevékenykedő Pethő László ezt követően Keszthely, majd Egerszeg kapitánya lett. Hadi érdemeinek köszönhetően 1659-ben bárói címet kapott, majd 1665-ben királyi tanácsos lett,²⁷ 1671–1679 között pedig a Kanizsával szembeni végek főkapitány-helyettese volt.²⁸ Gazdagon nősült, hiszen Thököly (II.) István lányát, Máriát vette feleségül. Örököse viszont nem született, így halálával a vagyona egy része Thököly Mária második férjének, Nádasdy Istvánnak a kezére jutott, ami hozzájárult ahhoz, hogy a Nádasdy család ismét megszilárdítsa anyagi helyzetét a Wesselényi-összeesküvés után. A bárói címet László testvérei viselték tovább – joggal, hiszen a bárói diploma fivérük révén őket is rangemelésben részesítette. Ennek ellenére a második generáció tagjai 1699-ben szükségesnek tartották bárói címük megerősítését.²⁹

Miután a gersei Pethő család a Nádasd nemzetségből származik, címerük egyértelműen rokonítható a Nádasdy, valamint a nádasdi Darabos családdal. Kézenfekvőnek tűnne, hogy így a nemzetség címerét a két nádszál (nádbuga) között látható vadkacsában határozzuk meg, ám ettől már a korábbi szakirodalom is tartózkodott.

(Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György.) Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 326–327.

¹¹ Pálffy G.: A magyar nemesség i. m. 316., 326., 327.

¹² I. Ferdinánd, Prága, 1549. ápr. 7. – Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) A 57 (Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii) II. 324–325.

¹³ Főispáni kinevezése: I. Ferdinánd, Bécs, 1553. máj. 25. – MOL A 57 III. 147–148.; ugyanazon a napon kelt kapitányi kinevezése: uo. III. 148.

¹⁴ *Fallenbüchl Z.*: i. m. 83. (végdátumként itt 1577 szerepel, ez 1578-ra javítandó – Pálffy G.: A magyar nemesség i. m. 327. alapján).

¹⁵ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 283.

¹⁶ I. Miksa, Bécs, 1568. nov. 21. – MOL A 57 III. 917–918.

¹⁷ I. Miksa, Bécs, 1572. nov. 14. – MOL P 644 (Sztáray család levéltára): évrendezett iratok, 1572. év.

¹⁸ A felesége tehát nem Nádasdy Orsolya volt: ld. Dobó Krisztina 1590. jan. 25-én, Sztropkón kelt végrendeletének uralkodói megerősítését: I. Rudolf, Prága, 1590. márc. 15. – MOL A 57 IV. 603.

¹⁹ Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp., 2010. (História Könyvtár – Monográfiák 27.) 272.

²⁰ Ld. Nagy I.: i. m. IX. 264. (Pethő Gergely krónikájára hivatkozva).

²¹ I. Lipót, Bécs, 1666. ápr. 21. – MOL A 57 XIII. 296–302.

²² Pálffy G.: Kerületi és végvidéki i. m. 274.

²³ Főispáni kinevezése: I. Lipót, Bécs, 1659. ápr. 21. – MOL A 57 XII. 192.; további tisztségeire ld. oltalomlevél Garay László részére: I. Lipót, Pozsony, 1662. jún. 7. – MOL A 57 X. 786.; oltalomlevél Késmárk szabad királyi város polgárai számára: I. Lipót, Laxenburg, 1663. máj. 26. – MOL A 57 XIII. 46.

²⁴ *Fallenbüchl Z.*: i. m. 113. (adatai nem teljesen egyeztetettek össze a Királyi könyvek bejegyzéseivel, vö. MOL A 57 XV. 224–225.).

²⁵ A családi viszonyok és leszármazás rekonstrukcióját megnehezíti, hogy Nagy Ivánnál a bárói címet nyerő László nem szerepel, és fiai (János, István) alapján sem azonosítható, más családfa pedig nem áll rendelkezésre. Talán a Nagynál „horvátországinak” nevezett ágról van szó, ld. Nagy I.: i. m. IX. 258.

²⁶ *Molnár A.*: i. m. 252.

²⁷ I. Lipót, Bécs, 1665. márc. 12. – MOL A 57 XIII. 146–147.

²⁸ Pálffy G.: Kerületi és végvidéki i. m. 280. – Életére és tevékenységére további (bár nem teljes) adatokat ld. *Szatlóczi Gábor*: Szentgyörgyvár a török időkben. In: Szentgyörgyvár története. Zalaegerszeg, 2002. (Zalai Kismonográfiák 7.) 39.

²⁹ I. Lipót, Bécs, 1699. márc. 21. – MOL A 57 XXV. 113–115.

Csoma József megállapította ugyan, hogy a nemzetséghez tartozó családok címere az első emlékektől kezdve következetesen hasonló, mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ezen címéralak ilyen naturalistikus ábrázolását nem tehetjük korábbra a XV-ik századnál. Ha ebből egyszerűbb, az ősi tiszta heraldikának megfelelő címert akarnánk kivonni, úgy csak a kacsát tekinthetnénk annak, a nád és a zöld alap nélkül. De ez éppen ezen nemzetség címerénél ki van zárva.”³⁰ Hogy pontosan miért lenne kizárva, annak megindoklásával Csoma adós maradt, csupán annyit szögezett le, hogy a nemzetség beszélő címert (névcímert) viselt, amelynek eredeti alakja a nádaszt szimbolizáló két nádszál lehetett. Kortársa, Rudnay Béla jog-, és családtörténeti munkája bevezetésében szintén foglalkozott a nemzetség címerével. Sajátos módon abból indult ki, hogy a Nádasd nemzetség birtokaival szomszédos Petróczy család is a ehhez a genushoz tartozhatott, jóllehet nincsen olyan adatunk, amely a genealógiai kapcsolatot egyértelművé tenné. A Petróczyaknak a 16-17. században használt címere alapján Rudnay arra a következtetésre jutott, hogy a Nádasd nemzetség kacsája a 15. század második feléből származó, önkényesen felvett címerkép: az eredeti címer kék mezőben egy szarvaival felfele fordult arany félholdat ábrázolhatott, szarvain egy-egy arany csillaggal (ahogy az 1507 után a gersei Pethők címerében is látható).³¹ A Nádasd nemzetség vonatkozásában mindkét érvelés kritikával kezelendő, különösen az utóbbi, de Csomáé is, hiszen pont tételének a bizonyítását hanyagolja el. Hozzátehetjük: annak ellenére, hogy a gersei Pethők saját címerét Csoma nem fogadta el a nemzetség címereként, az 1507. évi armalist két másik nemzetség címérének meghatározásánál is felhasználta (mint ahogyan más családok esetében is támaszkodott 16-17. századi forrásokra).³² A forrásbázist tekintve hasonló nyomon haladt Rainer Pál is, aki szintén a 15. század második felétől kezdve követte nyomon tanulmányában a címer változását.³³ Rainer különösebb érvelés – és Csoma idézése nélkül – elfogadja a vadkacsa címert nemzetségi címernek.

Még ha óvakodunk is az általános érvényű módszertani jellegű állásfoglalástól a nemzetségi címerek ügyében, annyit mégis meg kell jegyezni, hogy a fenti szerzők által ismert forrásoknál már jelentősen több címeres emlék áll rendelkezésünkre a Nádasd nemzetség címérének meghatározásához – ráadásul ezek között jóval korábbiak is akadnak, mint amelyeket a fentebb idézett tudósok felhasználtak. A szakirodalom előtt is jól ismert az országnagyok és előkelők 1402-ből származó, 112 személy pecsétjét hordozó oklevele, amelyet a gersei Pethő család két tagja is megerősített: Gersei János és Gersei Péter fia Tamás. Mindkettejük pecsétje hasonló: két nádszál között jobbra fordult madarat (kacsát) ábrázol,

Gersei Jánosén talaj is látható.³⁴ Gersei Pethő László vasi és zalai ispán 1428-ból származó pecsétjén szintén szépen ki-vehető a vadkacsa és a két nádszál – a pajzstalp része viszont letört.³⁵ Ezek az adatok jóval korábbra helyezik a vadkacsa címert használatának kezdetét, és ez megerősíti azt a lehetőséget, hogy ez lehetett a Nádasd nemzetség címere. Emellett szól az is, hogy a család közös őst nem ismeri a kutatás – Karácsonyi János például Nádasd falu birtoklásából vezette le a nemzetség nevét, és közös őssükként egy ismeretlen személyt feltételezett, aki a 12. század közepén élt.³⁶ Továbbra is megválaszolatlan kérdés tehát, hogy nemzetségi címer volt-e a 15. században használt címer valamelyik része, elsősorban a két nádszál között látható vadkacsa – az viszont bizonyosnak látszik, hogy a gersei Pethő család tagjai viszonylag régóta következetesen használták ezt a jelvényt. A címeres emlékek ugyanakkor a család felemelkedésével megszorodnak, és egyre változatosabb kép bontakozik ki belőlük.

Ugyan a szakirodalom bőszeges – ám ennek ellenére (vagy inkább éppen ezért) szükségesnek látszik összefoglalni a II. Ulászló király által 1507-ben gersei Pethő Jánosnak (ekkor a királyi gyermekek udvarmesterének) és általa fiának, Ferencnek és testvérének, Györgynek adományozott címer heraldikai tanulságait.³⁷ A négyelt címerpajzs első negyedében vörös mezőben balra fordult, nyelvét kiöltő, növekvő arany oroszlán látható, második negyedében kék mezőben két növény (bokr) között zöld talajon jobbra fordult, természetes színű (vad)kacsa,³⁸ a harmadik negyedben kék mezőben szarvaival felfele fordult ezüst félhold, szarvain egy-egy nyolcágú arany csillaggal, a negyedik negyedben pedig vörös mezőben jobbra fordult, szárnyait kiterjeszteni készülő arany sárkány. (1. kép) A pajzson jobbra fordult sisak ül, a takarók vörös-ezüst-kék-zöld-arany színűek. A címerfestmény felett II. Ulászló jobbában országalmát, baljában jogart tartó koronás, trónuson ülő képmása látható, tőle (heraldikailag) jobbra fia: Lajos áll, jogarral a kezében, balra pedig leánya: Anna országalmával.³⁹

³⁰ Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. In: *Karácsonyi J.* i. m. 1274.

³¹ Rudnay Béla: Ujfalussyak és Rudnayak pererei a Petróczyak ellen. Történelmi tanulmány. Bp., 1910. 55.

³² Ehhez a módszerhez az újabb kutatás fenntartásokkal viszonyul, ld. *Körmeny Tamás*: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. *Századok*, 143 (2009) 398.

³³ Rainer P.: i. m. 116-118.

³⁴ Vagy a végül nem kivésett csücsköstalpú pajzs alja, ld. *Lővei Pál*: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Szerk. Neumann Tibor-Rácz György.) Budapest-Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta mediaevalia* III.) 151., 175., 181. (94., 96. kép)

³⁵ MOL Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-D75.1) 2009. 80149.

³⁶ *Karácsonyi J.*: i. m. 841.

³⁷ II. Ulászló, Buda, 1507. szept. 22. – DL 86051.; kivonatos közlése: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. (Szerk. Áldásy Antal-Czóbor Alfréd). I-VIII. Bp., 1904-1942. II. 68.; a címer színes fényképe: *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Szekszárd, 1999. XXXVI. t.; a portrékra: uo. 235. (124., 126. jegyz.); *Rainer P.*: i. m. 123. (36. jegyz.); [Érszegi Gézától és Wehli Tündétől]: *Pannonia Regia*. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. *Kiállítási katalógus*. Magyar Nemzeti Galéria, 1994. okt. – 1995. febr. (Szerk. Takács Imre-Mikó Árpád.) Bp., 1994. 473-474. (a vonatkozó rész Érszegi Géza és Wehli Tünde munkája); *Szovák K.*: i. m.

³⁸ Növények a címerfestményen nem látszanak, a kép kopása miatt.

³⁹ Anna hercegnő képe az oklevél megrongálódása miatt mára eltűnt.

A heraldikusokat már korán foglalkoztatta ennek a maga korában is szokatlan kompozíciójú címernek a kialakulása.⁴⁰ A szöveg pontos támpontot nem ad az egyes mezők címerképeinek eredetére vonatkozóan,⁴¹ de mint már szó esett róla, Csoma József ennek a címernek a segítségével vezette le a Bor-Kalán nemzetség címerét, és felhasználta a Hermány nemzetség címerének meghatározásához is – mégpedig azon az alapon, hogy gersei Pethő János címerében egyes rokon, illetve közvetlen felmenő családok címereit egyesíthették.⁴² Érvelésének sarokpontja Pethő János feleségének szeri Pósa Zsófiával való azonosítása volt: ennek alapján gondolta úgy, hogy „az adományos felesége előkelő s már fiágon kihalt ősi családjának emlékét tisztelte meg azzal, hogy czímerét a kibővített címerpaizs fő helyére alkalmazta.”⁴³ Mivel a szakirodalom ezt követően sokáig nem foglalkozott a gersei Pethők címerével, így senki nem próbálkozott a fentiek cáfolatával. Rainer Pál a család címerét bemutató tanulmányában nem említi Csoma elméletét, ám jóval kézenfekvőbb magyarázatot kínál. Gersei Pető János címerének a Csoma által nemzetségi címereként meghatározott motívumai közül kiválasztotta az első mezőben látható oroszlánt, és azt különösebb megjegyzés nélkül a Kacsics (Katisz) nemzetség címerével azonosította. Rainer szerint ugyanis Pethő János felesége a Kacsics nemzetségből származó Szécsényi Anna volt. Ez egyébként megfelel az újabb genealógiai szakirodalom álláspontjának is. Csoma tehát rossz nyomon indult el Pethő János házastársának téves azonosítása miatt – a címernyerőnek ugyanis nem a felesége, hanem az édesanyja (vagyis Pethő Péter zalai és vasi ispán második hitvese), Katalin származott a szeri Pósa családból.⁴⁴

Még érdekesebb megvilágításba helyezik a négyelt címer felvételét Pethő János pecsétjei. 1501-ben Pethő János királyi tanácsosként még két növény (nád) között vadkacsát ábrázoló pecsétet használt.⁴⁵ 1504-ből és 1514-ből fennmaradt pecsétjein viszont növekvő, fegyverzett állatalakot láthatunk. Ez az állatalak leginkább oroszlán lehet, és ha csakugyan így van, akkor a Kacsics nemzetség címerére utalhat, amelyet a fentiek alapján Pethő János a felesége, Szécsényi Anna révén használhatott.⁴⁶ (A címerpajzs feletti betűk jelentése ismeretlen, így az sem zárható ki, hogy nem a sajátja volt a pecsét.) Az effajta címerátvétel nem számít példa nélkülinek a magyar gyakorlatban: gondoljunk csak az erdői Pálffy család címerére. Az analógiát esetünkben az is erősíti, hogy a Szécsényi család éppúgy jóval jelentősebbnek számított a 16. század elején a Pethők-nél, mint ahogy a Bakócz-Erdődy rokonság a Pálffyaknál.

⁴⁰ Négyelt pajzsú címer adományozására volt már példa a magyar gyakorlatban (pl. Hunyadi János 1453. évi címeradománya esetében), arra azonban nem, hogy mindegyik mező címerképe különböző lett volna.

⁴¹ A szöveg formulaszerű utalást tesz ugyan az elődök címereire, de nem részletezi, hogy ezek pontosan mit ábrázoltak.

⁴² Csoma J.: i. m. 1192., 1240. – A Hermány nemzetség sárkányának átvételét Csoma pusztán annak alapján valószínűsítette, hogy a sárkány mint címerkép idehaza csakis ennek a nemzetségnek a címerében fordul elő.

⁴³ Csoma J.: i. m. 1193. – Igaz, azt is hozzátette, hogy ez csupán feltételezés, melyet a későbbi kutatásoknak kell majd igazolniuk.

⁴⁴ Engel P.: i. m. Nádasd nem, 3.: Pető (gersei); Kacsics nem, 4.: Szécsényi. DL 101301.

⁴⁵ DL 25427., 93776.; Rainer P.: i. m. 116., 117. (8., 9. kép).

Mivel Pethő János mind a címeradományozás előtt (1504-ben), mind pedig utána (1514-ben) használta a felesége családjának címerét a pecsétjén, nem meglepő, hogy új címerébe is belefoglaltatta. Az előkelőbb család címere átvételének analógiája azt is érthetőbbé tenné, miért található a régi családi címer csak a második mezőben, és miért az egyik újonnan felvett motívum foglalja el a legelőkelőbb helyet az első pajzsnegyedben. A harmadik és negyedik pajzsnegyedben látható ábrázolások eredetére a szakirodalom még nem kínált egyértelmű magyarázatot.

A 16. század elején – amikor a magyarországi címerfestészetet erőteljesen uralták az olasz reneszánsz minták – nem ritka a sisak nélküli címeradomány, de az olyan sem, amelyen csak sisak és takarók, esetleg valamilyen sisakkorona nélküli ornamentális sisakdísz látható.⁴⁷ Ez esetben csak sisakról és sisaktakarókról szól a szöveg. A címeradománnyal együtt az uralkodó abban a kegyben is részesítette a megadományozottakat, hogy címerükben a király és gyermekeinek a miniatúra szerinti képe szerepelhet. A szöveg alapján úgy tűnik: ez volt a címerbővítés igazi lényege (vagy legalábbis az oklevél megszövegezője ezt gondolta az igazi kegynek). A Pethő család címerének későbbi változatai is azt igazolják, hogy akár már közel egykorán – de néhány generációval később már mindenképpen – az uralkodó (és családja) ábrázolását is a címerkompozíció tartozékaként fogták fel. Kérdés azonban, miként jelentették meg mindezt a címereken, illetve hogy egyáltalán a címer szoros értelemben vett, lényegi alkotórészeként ábrázolták ilyenkor a királyi családot, vagy külön jelvénynek tekintették a portrét.⁴⁸

A 16. századból származó pecsétlenyomatok sajnos többségükben olyan családtagoktól származnak, akik az egyszerű családi címet használták. Közülük Pethő Péter és Antal balra fordult, halmon álló madarat vésetett címerére.⁴⁹ Pethő Ambrus pedig – amellet, hogy gemmapecsétet is használt – jobbra felröppenő madarat ábrázoló nyomóval pecsételt.⁵⁰ A kérdés megválaszolásához így csak az akkor már báróság-ra emelt Pethő János 1572. évi címerbővítő oklevele segít közelebb.⁵¹ Ez az armális átírja és kibővíti II. Ulászló címeradományát. Az igen szép kivitelű kettős címerfestményen (amely

⁴⁷ Utóbbira ld. pl. a Vatyon, vagy az Alpári család címerét: Nyulásziné Straub É.: i. m. XXVIII., XXXI. tábla.

⁴⁸ Témánk szempontjából nem mellékes, hogy az „ut quemadmodum in insignibus et armis tuis nostras gestas effigies” (Szovák Kornél fordításában: „hogy amiképpen a jelvényeiden és címereden a mi képünket viseled” – Szovák K.: i. m. 103.) az „in armis tuis” kifejezést ’címeredben’ formában is lehet fordítani.

⁴⁹ 17 mm magas, nyolcszögletű pecsét, a pajzs felett „P P” monogrammal: Pethő Péter levele Nádasdy Tamásnak, Körmend, 1552. aug. 14. – MOL E 185 (Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdy) Nádasdy Tamásnak nr. 2., 4.; 18 mm magas, ovális pecsét, a pajzs felett „A P” monogrammal: Pethő Péter levele Batthyány Boldizsárnak, Hidvég, 1576. máj. 28. – MOL P 1314 (Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családok, személyek iratai, Batthyány család levéltára) Missiles, nr. 36525.

⁵⁰ 18 mm magas, ovális pecsét: Pethő Ambrus és Nádasdy András levele Batthyány Boldizsárnak, Hidvég, 1576. máj. 28. – MOL P 1314, nr. 36525.

⁵¹ MOL P 664 (Sztáray család levéltára), Évrendezett Iratok, 1572. év.

az 1507. évi címert is ábrázolja az 1572. évi mellett)⁵² jól látható, hogy a bővítés lényegében a sisakdísz érintette (2. kép). Az uralkodó ugyanis saját jelvényének, pontosabban annak egy részének viselésére jogosította fel Pethő Jánost: két sisakot, valamint sisakdíszül a saját, illetve a Szent Római Birodalom címerének részletét, egy-egy sasszárnyat adományozott neki.⁵³

A szöveg nem utal rá, de a kép alapján nyilvánvaló két további fontos változtatás is. Az egyik az, hogy az uralkodó (ezúttal I. Miksa) képmása ott található a pajzs felett, a két szembe forduló sisak között, oly módon, hogy kétoldalt kinyújtott kezeivel a sasszárnyakat fogja. Nagyon szép és plasztikus képi megfogalmazása ez az adomány lényegének: annak, hogy az uralkodó mintegy ráhelyezi saját jelvényének egy részét a címerre. Másfelől árulkodik arról a fentebb említett felfogásról, amely az adományozó király portréját a címer részének tekintette – annak ellenére, hogy a szöveg ezúttal erről nem tesz említést. Ez azt is megmagyarázhatja, hogy miért két sisakot helyeztek a pajzsra. Ez esetben a sisakok száma még nem bárói rangjelölő funkcióval rendelkezik, csupán a szimmetria okán, illetve a teljesalakos uralkodói képmás központi jellegét hangsúlyozandó került megkettőzve a képre. A sisakok kérdését bonyolítja, hogy az 1507. évi címerkép másolatára is felhelyeztek két sasszárnyas sisakot, pedig egyértelmű, hogy ezt a képet II. Ulászló okleveléről másolták, ráadásul az 1572. évi oklevél szövege kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a sisakdísz I. Miksa adományaként, bővítményként került a címerre. A kérdés megválaszolására több lehetőség kínálkozik.

Egyfelől nem zárható ki – bár a fentebb ismertetett, az uralkodó képmását a heraldikai kompozíció állandó részeként értelmező koncepcióval ellentétben áll – az a feltételezés, hogy a címerfestő (vagy a festőnek utasításokat adó személy) úgy érezte, hogy az 1507. évi adomány dísztelen – pontosabban hiányos – a sisakok nélkül: ez kétségkívül kifinomult heraldikai érzékre utalna. De az is lehetséges, hogy a sisakoknak az 1507. évi címerre történő visszavetítésével éppen az 1572. évi adomány lényegi elemét: I. Miksának az új címer fölött látható képmását akarta kiemelni. Megjegyzendő az is, hogy II. Ulászló címeradományában a sisak ezüstszínű, míg az 1572. évi másolatán a szegélyük arany, maguk a sisakok viszont (smaragd)zöld színűnek látszanak. Az új címeren ezzel szemben aranszínűek. Noha a szövegben nincs ehhez kapcsolható megjegyzés, véleményem szerint ez még akkor sem lehet véletlen, ha esetleg csak a festő és az adományozott megállapodása döntött a sisakok színéről. Az aranszínű sisakok ugyanis kiemelik az új adományt, és hangsúlyozzák a régi címerhez képest mutatkozó különbséget – amely azzal,

hogy a régebbi címerre is sasszárnyakat festettek, amúgy is csak az uralkodók képeiben mutatkozott meg szembetűnően. Meglátásom szerint a sisakok színének módosítása ugyanazt igazolja, amit a fentebb megfigyelések: az arany használata egyfelől az uralkodói kegyre utal, másfelől jobban kifejezi az előkelőséget.⁵⁴ Arra is gondolhatunk ugyanakkor, hogy általában a birodalmi sást is arany mezőben volt szokás ábrázolni (így például valamivel később Thurzó György 1607-es címerbővítése esetében is): jelen esetben talán ezzel is összefüggésben állhat a sisakok arany színe.

Ákár csak az 1507. évi adomány esetében, az 1572-es címerbővítéssel kapcsolatban is kérdés, hogy az új címer miként érvényesült a családtagok címerhasználatában. Erre az adományos, Pethő János pecsétjeiről nyerhető a leghitelesebb válasz. A tőle ismert valamennyi lenyomaton négyelt pajzs látható. Öt különböző pecsétje közül csak az egyikben nincsen sisakdísz, de ez a pecsét csak 1572 előtti leveleken fordul elő.⁵⁵ A további négy pecsét közül kettőt a címerbővítés előtt és után is használt,⁵⁶ kettőt azonban csak az azt követő években.⁵⁷ Mindegyik pecsét közös jellegzetessége, hogy a sisakdísz növekvő, jobbra fordult oroszlán, amely két esetben koronás is: ismét kiemelt szerepet kapott tehát a Pethő család heraldikájában csak a század elején megjelenő elem. Az, hogy az oroszlánt a sisakdíszben ábrázolták, nem feltétlenül jelenti, hogy ezzel külön is hangsúlyozni kívánták volna ezt a motívumot. Lehetséges, hogy egyszerűen a heraldikai szabályok betartására törekedtek, vagyis arra, hogy az előkelőbb mező címerképe ismétlődjek meg az előkelőbb helyzetű sisakon. A fentiek ugyanakkor azt mutatják, hogy Pethő János a címerbővítés után egyfelől tovább használta régi pecsétjeit, másfelől nem vésetett újat az új címerrel. Ennek elvileg az is lehetne az oka, hogy az 1572. évi armálisban foglalt bővítés a kis méretű pecséteken nehezen lett volna ábrázolható – de esetleg azzal is magyarázható lenne, hogy az uralkodó ábrázolását egyszerűnek, az oklevélhez kötődőnek fogták fel. A későbbi változatok azonban nem igazolják ezeket a feltételezéseket. Az ág tagjainak a 17. századból származó pecsétjein már az 1572. évi bővítés szerinti címerkép látható, vagyis az uralko-

⁵² A címerfestményeket két egyforma méretű, ovális, aranyozott keret foglalja magában, a heraldikai jobb oldaliban látható az 1507. évi, a bal oldaliban az 1572. évi adomány. Megjegyzendő, hogy ezen a festményen épen maradt Anna hercegnő képmása.

⁵³ „post approbata et clementer confirmata praedecarata totalia et integra antiqua sua arma, duabus galeis torneamentalibus apertis, supra utramque scuti superiorem extremitatem sibi invicem oppositis, Regalibus diadematis exornatis et in sublime assurgentibus, quas et antea habuit, unamquemque illarum geminatis alis aquilinis, parte nimirum nostrorum et Sacri Romani Imperii insigniorum utpote pro quorum fide et decore non paucos labores et pericula adiit renovanda, augendaque et cohonestanda duximus”

⁵⁴ A legelső hasonló jellegű adomány – amelynek Donch mester volt a kedvezményezettje – még a 14. századból maradt ránk: *Bertényi Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. Levéltári Közlemények, 59 (1988) 72.*

⁵⁵ 13 mm magas, nyolcszögletű pecsét, a pajzs felett „I P” monogrammal: Pethő János levele Batthyány Boldizsárnak, Sopron, 1571. jan. 6. – MOL P 1314, nr. 36627. (további előfordulása: 36628.).

⁵⁶ A lenyomatok szinte csak a pajzs alakjában térnek el. 20 mm magas, ovális pecsét, a pajzs fölött sisak nélkül, de oroszlánt ábrázoló sisakdíszszel, ennek két oldalán „I P” monogrammal: Pethő János levele Batthyány Boldizsárnak, Höflány, 1576. szept. 24. – MOL P 1314, nr. 36632. (7. kép) (további előfordulásai: uo. nr. 36629. [1571], 36631., 36635.); 18 mm magas, ovális pecsét, a sisakdísz két oldalán ugyancsak „I P” monogrammal: Pethő János levele Batthyány Boldizsárnak, Kovács, 1570. jan. 3.: uo. nr. 36626. (további előfordulása: 36624.).

⁵⁷ 19 mm magas, ovális pecsét, a sisakdísz két oldalán „I P” monogrammal: Pethő János levele Radéczy Istvánnak, Bécs, 1576. júl. 28. – MOL E 204, (Magyar Kamara archívuma, Missiles) 34. d.; 16 mm magas, ovális pecsét, a sisakdísz két oldalán ugyancsak „I P” monogrammal: Pethő János levele Nádasdy Tamásnének: Sopron, 1578. máj. 9. – MOL E 185, Nádasdy Tamásnének nr. 2.

dót is ábrázolják, mégpedig a két szárny között, azokat fogva, lebegő helyzetben, térdtől vagy combközéptől felfelé.⁵⁸ Az 1572. évi armálisban foglalt címert a jelek szerint a grófi cím elnyerése után is használták.⁵⁹

A családi címernek azonban ezzel együtt is további változatai alakultak ki a 17. század folyamán: újabb (és részben a rangemelésektől független) címerbővítésekre és adományozásokra is sor került. A címerváltozatok arról tanúskodnak, hogy az ágakra szakadás ellenére a család közös heraldikai örökségének elsősorban a vadkacsa címet tekintették, de másodsorban az uralkodó képmásának az ábrázolását, illetve az uralkodói jelvény megjelenítését is.

A család horvátországinak nevezett, de a Dunántúlon is birtokló ága már a 15. században elkülönült a magyarországinak nevezettől. Pecsetjeik alapján lényegében a régi családi címet használták a 16. században is, a változtatás igényét jelzik azonban Pethő Benedek igen sajátos címerképei. Két pecsétjén is egy hármashalmon álló, jobbra fordult madár látható: ez a család heraldikájának már megszokott motívuma – az viszont igazán érdekes, hogy a két szélső halomból egy-egy növény nő ki (talán nádbugák – esetleg egy-egy pózna, amelyeknek a tetején a pajzs széle felé néző madár ül), ezekre pedig kígyók tekerednek olyan módon, hogy fejük a központi madáralak felett egymással szembefordul. Az egyik pecséten a kígyók feje felett királyi korona is található a pajzsban.⁶⁰ Egy másik pecséten a hármashalmon álló madár felett a pajzsfőt három félkörív választja el, benne pedig öt bizonytalanul azonosítható alakzat látható.⁶¹ Egyik címer sem tartalmaz sisakdísz, ezzel kapcsolatban tehát nem nyújtanak információt.

A horvátországi ág tagjainak, a Zsigmond-korban élt gersei Pethő Márk leszármazóinak – köztük elsőként a krónikairó Pethő Gergelynek, továbbá testvérének Kristófnak és

rokonainak Istvánnak, Miklósnak, Gergelynek és Kristófnak (azaz tulajdonképpen az ág összes akkoriban élő tagjának) – 1621-ben engedélyezett címerbővítést az uralkodó.⁶² Annak ellenére, hogy ők nem az 1507. évi címeradomány kedvezményezettjének, Pethő Jánosnak a leszármazói voltak, címerbővítésükben mégis érvényre jutnak a magyarországi ág heraldikai hagyományai is. A horvátországi ág 1621. évi címerének pajzsa kék mező aljában háromágú tengeri sziklaszirtet ábrázol, ennek középső csúcsán királyi korona látható, továbbá egy felröppenő helyzetű, fejét jobbra fordító, csőrét kitéző, koronás fekete sasmadár, amelynek a mellén vörös színű címerpajzs van a Pethők családi címerével: két nádszál között természetes színű vadkacsa (*syvestris anas*). A sisakdíszben maga a császár látható uralkodói öltözékben (*paludamento imperiale*), fején a császári koronával (*diadema imperiale*), jobbában jogart, baljában országalmát tartva. (3. kép)

A nyilvánvaló heraldikai érdekességek mellett az oklevél szövege is kínál furcsaságot. Egyfelől idézi Zsigmond királynak a gersei Pethők részre 1430-ban kiadott adománylevelét, amelynek a címeradományhoz tényleges kapcsolata nincsen, minden bizonnyal a rokoni köteléket bizonyítandó került a szövegbe. A másik érdekesség már egyértelműen heraldikai vonatkozású. A Nádasd nembeli Pethők címerének alapszínét következtesen kék: így látható az 1507. és 1572. évi címerbővítő oklevelekben is. A horvátországi ág esetében viszont ez vörösre módosult. Érdekes az oklevél címerleírásának ide vágó részlete: „a nagyobb pajzsban egy kisebb is van, mégpedig a sas mellén, vörös színnel, ami [ti. a pajzs] a Pethő család nemzeti címerét tartalmazza.”⁶³ A színre vonatkozó kitétel csak mintegy közbevetőleg szerepel, nyelvtanilag és mondat szerkezeti szinten is elkülönül a családi címer leírásától, ami arra utal, hogy ismert volt annak alapszíne: a kék – még ha a szöveg nem is említi külön.

Ennek a címernek az igazi heraldikai jelentősége akkor mutatkozik meg, ha összevetjük a gersei Pethőknek adott korábbi címeradományokkal. Az 1621. évi címer három elemre épül: a régi vadkacsa családi címerre, a fekete sas motívumára, valamint az uralkodó képmására. Ezek mindegyike megtalálható a magyarországi ág 1572-es címerében is, jöllehet a két ág ebben az időben már csak meglehetősen távoli rokonságban állt egymással. A fekete sast a szöveg ugyan nem nevezi birodalmi sasnak, de a Habsburg-uralkodók adományai esetében különösen nehéz nem erre asszociálni – még akkor is, ha egyfejtű sasról van szó, ahogyan az Erdődy-címer esetében is.⁶⁴ Érdemes megvizsgálni a sas mellére helyezett kisebb címerpajzs párhuzamait is. Éppen ebből az időszakból

⁵⁸ A század első feléből pl. Pethő Ferenc 18 mm magas, nyolcszögletű pecsétje, a pajzs, ill. a sisakdísz két oldalán „F P D G” betűkkel: Pethő Ferenc levele Nagy Jánosnak, Sztropkó vára, 1614. márc. 4. – MOL E204, 34. d. Pethő Margit 14 mm magas, nyolcszögletű pecsétje, a sisakdísz, ill. a pajzs két oldalán „M P D G” betűkkel: Pethő Margit levele Batthyány Ádámnak, Szécsény, 1644. febr. 11. – MOL PA314, nr. 49881. A század második feléből pl. Pethő János 11 mm magas, nyolcszögletű pecsétje, a sisakdísz, ill. a pajzs két oldalán „I P D G” betűkkel: Pethő János levele Rákóczi Lászlónak, Czéke, 1663. jan. 30. – MOL E 204, 34. d.; Pethő Ferenc 11 mm magas, nyolcszögletű pecsétje: Pethő Ferenc levele Becskeházi Andrásnak, Ónod, 1675. nov. 26. – MOL P 1314, nr. 36587.

⁵⁹ Ld. pl. a grófi címet szerző Pethő Zsigmond nagyobb pecsétjeit: 24 mm magas, ovális pecsét (körirata: SIGISMVNDVS PETHO DE GERCZE LIBER BARO): Pethő Zsigmond levele Batthyány Ádámnak, Kassa, 1655. máj. 22. – MOL P 1314, nr. 37147., 37148.; ill. 28 mm magas, ovális pecsétje: Pethő Zsigmond levele Újfalu Imrének, Finta, 1675. jan. 28. – uo. nr. 37155. A pecséteken annyi különbség észlelhető az armális címerképéhez képest, hogy az oroszán nem koronás, valamint hogy a 4. mező alakja olykor nehezen kivehető.

⁶⁰ 17 mm magas, ovális pecsét, a pajzs felett „[B] P D G” betűkkel: Pethő Benedek levele Nádasdy Tamásnak, Béla vára, 1560. jan. 13. – MOL E 185, Nádasdy Tamásnak nr. 5. (ill. valószínűleg uo. nr. 1–6.). A koronás változat: 16 mm magas, közel kör alakú pecsét, a pajzs felett „B P D G” betűkkel: Pethő Benedek levele Batthyány Kristófnak, Béla, 1560. szept. 29. – MOL P 1314, nr. 36542. (6. kép) (további előfordulásai: uo. nr. 36540–36582. [1590]).

⁶¹ 16 mm magas, ovális pecsét, a pajzs felett „B P” monogrammal: Pethő Benedek levele Batthyány Kristófnak, Béla, 1554. jún. 3. – MOL P 1314, nr. 36536. (további előfordulásai: uo. nr. 36529. [1551], 36531–36539. [1555]).

⁶² II. Ferdinánd, Bécs, 1621. márc. 16. – MOL P 235 (Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család) Miscellanea 765. (195. d.); kivonatos közlését és a címer fényképét ld. *Iványi Béla*: Címeres levelek a keszthelyi és körömdi hercegi levéltárakban. Veszprém, 1943. (Körömdi füzetek. Sorozaton kívüli A. füzet) 4–5. és 2. kép.

⁶³ „in scuto porro maiori ad pectus videlicet ipsius aquilae habetur aliud minus scutum, rubri coloris, quod gentilitia ipsius familiae Petheoianae insignia continet” (*Iványi B.*: i. m. 5.).

⁶⁴ Bővebben ld. *Csizi István*: A birodalmi sas magyar főnemesi családok címereiben. In: Intercongress. Nemzetközi heraldikai és genealógiai konferencia. Nagykanizsa, 2007. [2006] jún. 2–3. (Szerk. Kóczy T. László–Pandula Attila.) Győr, 2009. 67–73.

származik az alsó-lindvai Bánffy család 1622. évi grófi diplomájában lefestett családi címer, amelyben a bölényfejes címerpajzsot egy fekete sas mellére helyezték.⁶⁵ Ebben az esetben a sas címertartóként fogható fel, még akkor is, ha pecsétjeiken a családtagok a sást is pajzsra helyezték, igaz csak az 1622-es adomány után, azt megelőzően a pajzsba foglalás nélkül.

A Pethő család horvátországi (nemesi) ága az 1621. évi adománnyal „zárkózott fel” heraldikai tekintetben a magyarországi (bárai) ághoz. A horvátországi ág módosítva átvette a magyarországi rokonok címereleseit: a sisakokra helyezett két sasszárny helyett egy egész alakos sasmadár került a címerpajzsba, az uralkodó szintén teljes alakos portréja pedig már kétségtelenül sisakdísz lett. Ez heraldikailag tetszesebb megoldás az 1572. évi adománylevélben látható formánál, ott ugyanis a király alakja lebegő pozícióban látható a két sisak között. A horvátországi ág új címerében a régi családi címer is hangsúlyosabb helyet kapott. A négyelt címert talán azért nem vették át, mert tudhatták, hogy az más családok címermotívumait is tartalmazza, és mivel a horvátországi ág korábban vált el a magyarországitól, így ezen családi kapcsolatokban nem volt érintett. Az uralkodó portréjának a címerre helyezésével más volt a helyzet: az 1572. évi adománylevel alapján ugyanis azt is feltételezhetjük, hogy általában lehetséges az adományozó király képmását megjeleníteni a címerben. Ehhez a magyarországi ág címerhasználatára szolgáltatott precedenst: ez adhatta az ötletet, hogy ezt a különös kegyet a horvátországi ág tagjai is kérjék a maguk számára, noha felmenőik a magyarországi ág javára kibocsátott címeradományok (a II. Ulászló képmását tartalmazó 1507. évi, illetve az I. Miksa portréját ábrázoló 1572. évi armális) kedvezményezettjei között nem szerepeltek. Figyelemre méltó, hogy a címerbővítés az ág minden tagjára kiterjedt, tehát nyilvánvalóan közös fellépésről, és ennek okaként közös igényről beszélhetünk. A közös igény célja pedig a másik, adományok tekintetében előbbre járó ághoz való igazodás lehetett a fent elemzett változtatásokkal. Ez akkor is erős családi kötődésre utal, ha az csak apropóul szolgált egy előkelő, kiemelt jelképességű címer elnyeréséhez – annak kell ugyanis tartanunk az uralkodó személyének és címerállatának, a sasnak (vagy a sas testrészeinek) ábrázolását. Ezek szerint a királyportré megjelenítése a saját címerükben mintegy a gersei Pethő család privilégiumává vált: legalábbis a gyakorlat ez látszik igazolni. Címertörésnek semmilyen tekintetben nem nevezhető, annak fogalmi és gyakorlati kritériumait nem teljesíti, sőt mintegy ellentettje annak, hiszen a másik ág megkülönböztető jelzéseit veszik át, kétségtelen változtatásokkal. Nem annyira a különbség, mint inkább a hasonlóság tűnik hangsúlyosnak.

A gersei Pethők címerének fejlődése azonban itt sem ért véget. A családi címert ugyanis Petheő László aransarkantyús vitéz, kiskomáromi főkapitány 1659. évi bárai rangemlésekor megerősítették és kibővítették.⁶⁶ Az egyetlen teljesre törekvő családfát Nagy Iván állította össze, ez alapján viszont meglehetősen nehéz elhelyezni az 1659-es bárai

diploma kedvezményezettjeit: gersei Pethő Lászlót és feleségét, Bessenyei Magdolnát, továbbá Pethő Jánost és Istvánt. A bárai oklevélben említett ősök és elődök neveiből azonban csak a horvátországi ágra gondolhatunk, annál is inkább, mert a magyarországiak közül csak II. György leszármazói nem viseltek bárai címet, ők pedig feltehetően már a 17. század elején kihaltak.⁶⁷

Az 1659. évi diploma címere több tekintetben is megtörte a családi hagyományt. (4. kép) Ez volt az első olyan címeradomány a család történetében, amely rangemeléshez kapcsolódott. Fontosabb azonban a változtatás ténye és formái. A címer tulajdonképpen nem bővült számottevő mértékben: a pajzsban a hármassziklaorom helyére zöld talaj került, a sas jobb lábában buzogányt, baljában felfelé fordított hegyű nyílveeszt fog, csőrében arany szalagot tart, mellén pedig kék alapon két nádszál között természetes színű kacsa látható jobbra fordulva. Jelentősebb a változás sisakdíszben, az ugyanis a szöveg szerint ezúttal a címerképet ismétli (a takarók színe kék-fekete, fehér-vörös). Sajnos nem sikerült feltárni olyan adatot, amely a módosítások okát egyértelműen megvilágítaná. Heraldikai szempontból érthető a változtatás, vagyis az, hogy a sisakdísz a címerképet ismétli. Ezt akár a kifinomultabb heraldikai ízlés jelének is vélhetnénk. Hasonlóképp befolyásolhatták (volna) a címer kialakítását a korábban meglévő – és a fentebb bemutatott példák tanúsága szerint igen szívósan bizonyuló – hagyomány, illetve az uralkodó egész alakos képmásának a címerben való ábrázolását lehetővé tévő különös kegy. A király portréja a 17. század második felétől inkább a címer külső díszének főhelyére kerül (általában a szőnyegnek a címer feletti középső-felső részére) – ekkor azonban nyilvánvalóan nem lesz a címer része. Szintén ebben az időben jelenik meg az első példa arra, hogy a király személyére nevének kezdőbetűje utal, amelyet gyakran szív-pajzsban helyeznek a címerre.⁶⁸

Pethő László pecsétjeinek vizsgálata ugyanakkor meglehetősen sajátos képet rajzol ki. Számos címeres pecsétje maradt ránk, ezek közül azonban csak az egyiken látható az 1621. évi adománynak megfelelő címer.⁶⁹ A többin csupán az egyszerű, régi forma látható: a sisakdísz a címerképet ismétli (a talaj vagy a vízfelület megjelenítését leszámítva, a két nádbugát viszont ábrázolja).⁷⁰ Hasonlót látunk más családtagok pecsétjein is, ez a gyakorlat tehát feltehetően általános volt a horvátországi ágban.⁷¹ Az uralkodói címerbővítést követően a címeres pecsétek is megváltoznak: az új címer mind sisakos-sisakdíszes, mind pedig pajzskoronás változatban feltűnik rajtuk.⁷²

⁶⁷ Nagy I.: i. m. IX. 259.

⁶⁸ Ld. elsőként a Keczer család és az Esterházyak hercegi címerét.

⁶⁹ 10 mm magas, nyolcszögletű pecsét, pajzskoronával, felette félkörívben LADISLAVS PETHEO felirattal: Pethő László levele Batthyány Boldizsárnak, Vázsonykő, 1640. márc. 26. – MOL P 1314, nr. 36642. (további előfordulásai: uo. nr. 36643–36670. [1648]).

⁷⁰ Pl. 23 mm magas, ovális kispecsétjén: Pethő László levele Batthyány Ádámnak, Komár, 1649. dec. 22. – MOL P 1314, nr. 36710. (további előfordulásai: uo. nr. 36708–36914. [1654] között számos levélben).

⁷¹ Vö. Pethő Gáspár 15 mm magas, nyolcszögletű pecsétjével: Sümeg, 1620. okt. 30. – MOL P 1314, nr. 36591.

⁷² Az előbbi 10 mm magas, nyolcszögletű pecsét, a sisakdísz két oldalán „L P D G” betűkkel: Pethő László levele Kövér Gábornak, „Czegheyben”,

⁶⁵ II. Ferdinánd, Bécs, 1622. jún. 22. – MOL P 108 (Esterházy család hercegi ágának levéltára) Repositorium 48., fasc. B, nr. 41.

⁶⁶ I. Lipót, Bécs, 1659. febr. 14. – MOL P 108 Repositorium 48., fasc. B, nr. 42.

1. kép – A gersei Pethő címer az 1507. évi címereslevélen
– MOL DL 86051.

2. kép – Gersei Pethő János címerbővítő oklevelének címerképe
(1572) – MOL, Sztáray család levéltára (P 644),
Évrendezett iratok, 1572. év.

3. kép – Az 1621. évi diploma címerképe – MOL, Gersei Pethő család (P 235),
Miscellanea 765.

4. kép – Az 1659. évi grófi diploma címerképe – MOL, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium (P 108) rep.
48. Fasc. B Nr. 42.

5. kép – Az 1706. évi grófi diploma címerképe – MOL, Gersei Pethő család (P 235),
Miscellanea 902.

A fotókat Czikkelyné Nagy Erika készítette

6. kép – Pethő Benedek címerespecsét-lenyomata (1560), MOL, Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 36.542.

7. kép – Pethő János címerespecsét-lenyomata (1576), MOL, Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 36.632.

8. kép – Pethő Zsigmond címerespecsét-lenyomata (1655), MOL, Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 37.147.

9. kép – Pethő László grófi címere egyik pecsétlenyomatán (1673), MOL, Magyar Kamara archívuma, Missiles (E 204) (34. d.).

Nem tudni pontosan, hogy miért került sor erre a változtatásra, különösen mivel az 1706. évi grófi diploma is visszavetért a négyelt pajzshoz, az uralkodó képmásával a sisakdíszben (5. kép).⁷³

Talán még sajátosabb Pethő Zsigmond 1666. évi grófi diplomája.⁷⁴ Ebbe ugyanis egyfelől belemásolták II. Ulászló címeradományozó okleveléből a címerleírást, másfelől semmilyen új rendelkezést nem rögzítettek a címerrel kapcsolatban.

1673. ápr. 9. – MOL E 204 (34. d.) (9. kép) az utóbbi 18 mm magas, ovális pecsét, a sisakdísz két oldalán ugyancsak „L P D G” betűkkel; Pethő László levele ismeretlen címzettnek, Keszthely, 1673. okt. 10. – MOL E 204 (34. d.).

⁷³ Iványi B.: i. m. 7–8. és 7. kép.

⁷⁴ I. Lipót, Bécs, 1666. ápr. 21. – MOL A 57 XIII. 296–302.

Úgy tűnik, hogy a II. Ulászló okleveléből vett részletet csupán azért illesztették a narratio elejére, hogy ezzel is jobban bemutassák és kiemeljék a rangemelésben részesített Pethő Zsigmond családjának érdemeit.

Ennél már csak a horvátországi ág 1706. évi grófi rangemeléskor kapott új, bővített címere szolgál nagyobb meglepetéssel, amelynek első helyen említett kedvezményezettje Pethő János Antal (az 1621. évi adományban érintett László fia, a krónikaíró Pethő Gergely dédunokája). Míg a magyarországi ág esetében a címer két változatának egybevetése alapján akár egyértelmű fejlődésről is beszélhetünk, addig a horvátországi ág esetében ennek vonala meglehetősen kérdéses. A horvátországi ág 1621. évi címerbővítése után új, egyéni változatokat

használt Pethő László, majd István és János, sőt maga Pethő János Antal is. Grófi diplomájában most lényegében a magyarországi ág 1572-ben nyert és 1666-ban megerősített címerét kapta meg ő is – nem korábbi címere kiegészítéseként vagy bővítéseként, hanem új adományként. Sajátos módon a magyarországi ág által használatba vett címernek ez volt az első hivatalos leírása 1572 óta, így talán az sem meglepő, hogy a leírás részben a képi ábrázoláson, részben az 1507-es oklevél szövegén alapul. Bár a két kép közel azonos, a címerleírásokban mégis van egy-két olyan eltérés, amelyek egyaránt tükrözik az egyes motívumok megváltozott értelmezését és a folytonos heraldikai hagyományt. Az első mezőben például az 1706. évi oklevél szövege vorhenyes színű (*fulvus*) állatot ír le. Ez az első armális természetes színű oroszánjához (*leo ... naturali colore depictus*) áll közel, pedig az 1572. évi címerbővítő oklevél címerképébe arany oroszánt festettek. Érdekes, hogy egyik szöveg sem szól az oroszán koronájáról, amely az 1572. évi armális címerfestményén látható (ott viszont nem csupán az 1572. évi, módosított címerben, hanem az oklevélben szintén lefestett, 1507. évi címerben is, mintegy visszavetítve II. Ulászló korára). A második mező képe az 1507. évi adománylevél szövegéhez képest viszont jóval egyszerűbb és egyértelműbb: az ágat letépő vadkacsa helyett vízen úszkáló madár látszik, a bokorszerű növények helyébe pedig két nádszál került. A harmadik mező félholdjának mázát a szöveg nem adja meg, viszont kibővíti a kép jelentéstartalmát, hiszen a két csillagot a világosság és a hajnal jelképeinek nevezi. A negyedik mező sárkányából a 17. század végére baziliszkus lett: ez ugyan nem jelentős különbség, mégis határozott eltérést jelent a mintától – és akár tudatos változtatás is lehet, nemcsak a kép esetleges félreértelmezése. A sisakdísz tekintetében a Jagelló-kori oklevél nem adhatott támpontot, ezért a Miksa-féle adományt kell szemügyre vennünk. Feltehetően így jártak el a 18. század elején is. A sisakdíszről így a szöveg csak annyit mond, hogy a két sisak mindegyikén egy-egy fekete sasszárny van. Közöttük egy szakállas férfi látható királyi koronával, bíbor palástban, fehér stólabán, mellén keresztrel, kezeivel a sasszárnyakat fogva. Nem esik szó tehát királyi személyről, az ábrázolt alak az 1572. évi kép leginkább papi ornátusra hasonlító öltözkékét másolja, sajátos módon megőregítve a 16. században még határozottan középkorú kinézetű figurát. Ezek szerint a kép ugyan megmaradt, de a tartalom már eltűnt mögüle, hiszen ekkor az uralkodót a címerben már leginkább nevének kezdőbetűjével jelenítették meg.⁷⁵ Ez a címer tehát bizonyos szempontból (az uralkodó képmásának különös kegyként engedélyezett megjelenítését tekintve) visszalépést jelentett a 17. századi változatok után.

A család további tagjai részére kiadott 1699., illetve 1712. évi uralkodói privilégiumok szintén foglalkoznak a címerrel, de csak a korábbi adományok átírását és megerősítését foglalják magukban. 1699-ben gersei Pethő István, valamint János és Ádám részére I. Lipót bárói címet adományozott.⁷⁶ Ez furcsának tűnhet annak fényében, hogy Pethő János és István az

1659-es rangemelésben is szerepeltek a fő adományos László mellett. Mint az oklevélből kiderül, csupán névazonosságról van szó: 1699-ben már az negyven évvel korábbi rangemelés során említett idősebb István gyermekei kaptak bárói címet. Az adomány megújítását, a korábbi privilégium megerősítését azért kérték a családtagok a királytól, mert az eredeti oklevél az idők folyamán (az idők változásai és igazságtalanságai okán)⁷⁷ elkerült a családtól. Ez azt is megmagyarázza, hogy miért nem került sor címerváltoztatásra. A két oklevél címerleírása így szinte szóról szóra ugyanaz. 1712-ben pedig gersei Pethő János, az Ebergényi-ezred kapitánya részére írta át az uralkodó az 1507. évi adománylevelet.⁷⁸

A gersei Pethő család címere az egyik legtöbbet változtatott főnemesi címer. A rangemeléseket követően vagy azokkal együtt szinte folyamatosan módosult. Ennek során nem csupán a régi családi címet tartották szem előtt, de az 1507. évi adományt is, amely engedélyezte az uralkodó és jelképe megjelenítését. A pecsétanyag ehhez képest tükrözi a korszak sajátosságait, és arra utal, hogy a 16. században a család az uralkodói privilégiumokban engedélyezett újabb címerváltoztatásokat csak bizonyos késéssel vette mindennapi használatba, a régebbi változatokkal pedig nem ritkán továbbra is pecsételtek. Az egyes ágak címerhasználatára jobbra csak a királyi adományok nyomán különült el. Az uralkodóval engedélyezett címervariánsok az adománylevelek kelte előtt nem terjedtek el a családban (legfeljebb egy-két személynél mutatható ki a használatuk) – vagyis a címerbővítő oklevelek nem a család meglévő heraldikai gyakorlatát szentesítették, hanem ténylegesen új elemekkel bővítették a címet. A gersei Pethők címerének változásai jól példázzák azt a középkori és korai újkorban egyaránt megfigyelt jelenséget,⁷⁹ miszerint a rokon családok gyakran hasonlóképpen változtatták meg a címerüket: bizonyos bővítést vagy bővítvényeket – ez esetben a „konceptiót” – átvették egymástól. Ennek fényében már csak azért is érdekesek a gersei Pethő család címerváltoztatásai, mert közelebből is megvilágítják, miképpen fejezték ki ugyanazt a gondolati tartalmat különböző korokban, illetve mit tartottak fontosnak a korábbi adományokból a család egyes tagjai, illetve ágai.

⁷⁷ „inter vicissitudines et iniurias temporum casu quondam amisso ac deperdito” (uo. 114.)

⁷⁸ III. Károly, Bécs, 1712. ápr. 5. – MOL A 57 XXIX. 35–40. Ezzel együtt három adománylevél tartalmazza a II. Ulászló által kiadott oklevél átírását, a továbbiakat ld. *Szovák K.*: i. m. 100.

⁷⁹ A kora újkorban pl. a Károlyiakkal rokon családok is így tettek: *Éble Gábor*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Bp., 1913. 15–29. A középkori vonatkozásokra ld. *Rácz György*: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68 (1995) 20; *Körmendi Tamás*: Az Osl nemzetség címerváltoztatásai a középkorban. *Turul*, 83 (2010) 11.

⁷⁵ Vö. *Sulica Szilárd*: A betű szerepe a magyar címerképeken. *Turul*, 46 (1932) 58–59.

⁷⁶ I. Lipót, Bécs, 1699. márc. 31. – MOL A 57 XXV. 113–115.